

ՓԱՅՏԱՓՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍԸ ՎԱՅՈՑ ՄԷՁ

(Հնախօսական Ակնարկ Մը)

Գրականություն այս փոքրիկ ալիքները մտածողությանն են հասնում և նաեւ ժանրի մը խիստ կարեւոր եւ ճարտարարարական հակառակն փայտափորագրերու դրոշմեր:

Այս դռներէն Հնապոյնը Մշտ Առաքելոյ վանքին եկեղեցւոյն երկփեղկ դուռն է, որ Մեծ Աղէտին կարելի է եղեր Հերոսական միջոցներով փրկել եւ տանել իմաստին ու անկէ՛ ալ Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարանը: Այս դռնը բաւական լաւ մէկ լուսանկարը բարեբախտաբար ստացաւ Երեւանէն, որը հոս կը ներկայացնեն իրր նկար թիւ 20:

Պեղաբուհական մեծարժէք դռն մըն է այս դուռը, որուն ճակատը նորոգելն եւ իրապաշտօրէն խիստ լաւով կերպով փորագրուած է ալ կողմը դէմ դիմաց երկու ձիւղեր: Մին մասնակէր եւ միւսը նիւղակիւր, որ պարտուն աւաղին միշտ ալ սպաննելու միջոց է: Երկու ձիւղերէն մինչեւ եւ մերեւ փորագրուած է բաւ մը որ լատ ոմանց Սր. Գրիգոր (Լուսաւորիչ) կը կարգացուի: Նկարին յնուրթեամբ ինծի կարելի չեղաւ այս բարձրաքանդակ բառը ալգալէս կարտալ: Այսուհանդերձ կրնայ բուլ ու Սր. Գր. Գր. Է (այսինքն Սուրբ Գրիգոր Է) կարգացուի իսկապէս: Անշուշտ միշտ պատկերով լաւ, որով Սր. Գրիգորը, թէեւ սովորաբար Սր. Գրիգորին կը վերագրուէ եւ ալգալէս կը պատկերացուի ալ աւաղաբար: Ծախտին ձիւր կողմը երկու ձիւղեր իրարու հետեւ կ'արշաւեն. մերձիկն զլիւն ձիւր միայն փորուած է ՏՐԴԱՏ, հաւանաբար մեր Տրդատ Գ. Թագաւորը ըսել ուրիշով: Այս չորս ձիւղերէն իրարմէ կը լատնէ Հետիոտն փողաւար մը: Արժանապարտութիւններէն Սր. Գր. Է կարգացուածը կատարուած է բարձրաքանդակ եւ նոյն ոմանք ինչպէս որ դռնն բուն յիշատակութիւնը

փորագրուած է, մինչ Տրդատը իսկ ձեռք մը՝ դռն յիշութենէն վերջ աւելցուած կը թուի:

Դռնն պարականներուն վրայ երեք շարք զօտիներ փորագրուած են, զարգարուած՝ սնաւորեալ բուսական ձեւերով, որոնց մէջ կան թռչուններ: Այս ալ վարպետութեամբ եւ զմայլելի ճաշակով շարագրուած ու փորագրուած է, ընդհանուր ձեւերու մէջ մեղի յիշեցնելով Ախալաթի կամ Իսթրապի (վերացական) պատուհաններու ինչ ինչ գոտիները: Սակայն ինչ որ շատ աւելի զարմանալի է, սա է որ Մշտ Առաքելոյ վանքին եկեղեցւոյն այս դուռը դռնոց դռնն թէ՛ ձիւղներու ճակատագրին եւ թէ՛ պարականներուն բուսականները նմանաձեւ կը գտնուին Սէն-Օրէնի եկեղեցւոյն քարաքանդակ գոտիներուն մէջ ի Անկուլէմ, Շարնո, Ֆրանսա(1):

Երկփեղկ երկու դռներն ալ փորագրուած են նոյն դժաւակներով կարգուած վարպետներով, որոնց իւրաքանչիւրին կեղծոնը խաչաձեւ աստղ մը դժագոտիներ կը բաժնէ: Երկու փեղկերը փակող միջափայտը իր կոտիտ երեւոյթով հաւանաբար յաւելում մը չոյց կու տայ եւ դռն յիշութեան ժամանակակից չէ:

Փեղկերուն վերնագոտիին անմիջապէս տակը հորիզոնական կերպով, մէկ փեղկէն սկսելով կը շարունակուի միւս փեղկին վերայ դռն յիշատակարանը՝ փորագրուած կորածեւ, հաւասարադիմ, դիւղաբար, բարձրաքանդակ. «Թ(մին) ՇՁԳ (1134) ՆՍ

(1) Գուրիմի մէջ գտնուեցաւ գիպսէ որմնագործի եւ խորշիկու գոտիներ որոնք զարմանալի ճաշատեսակով ունեն այս դռն գոտիին հետ (Գուրիմի ՔԱՍԱՔԸ եւ ՆՐԱ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ): Գ. Վաֆայան: Երեւան, 1952, էջ 14: Նաեւ էջ 130-131):

Տ(է)Ր ԹՈ (աջ փեղկ) ԲՈՍ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԳՈՒԿԱՍ ԳԾ» այս վերջին բառը կրնայ ըլլալ ԳԾեայ կամ Գործնալ։ Տէր Թորոս կըրնայ մանրանկարիչը ըլլալ, իսկ Գրիգոր եւ Դուկաս՝ Հիւսնեբր որոնք փորագրեցին դուռը։

Փեղկերուն գծագրական ոճով փայտափորագրեալ դուռներու կը հանդիպենք Սեւ-Նուբեան մնացորդներու մէջ, օրինակ Իպրահիմ Պէյի իմարեղին դրան (Գարաման-Իւյ) կամ Տիւրքիի Ուլու Ճամիի փայտափորագրեալ Վիւկարին վրայ։ Կը գտնենք նաեւ մեր իսլամ զբոսգիրներուն ուրիշ մանրարուեստներուն մէջ, ինչպէս եւ մանրանկարչութեան ու կտգմարտութեան մէջ, լնական է իսլամ տեղ գործածելով աստղային գծագրութեան առանցք։ Ամէն պարուարի տակ 1134էն գծածուեալ այս հասկական նմուշը մեծապէս շահեկան է իր դրծածուելի գարգացման օղակ(2)։

Ան գծածուելով եղական է մեզի հասած փայտափորագրեալ Դուսոթ բոյոր իրերուն գծածուերէն։

Ունինք նաեւ Սեւանի Առաքելոց եկեղեցիի դուռը որ նոյնպէս այժմ կը գտնուի Եւրեանի Պետ. Պատ. Քանդարանը։ Ասոր ալ բուսական լաւ մէկ նկարը ինծի զրկեցին Եւրեանէն (նկար թիւ 21)։ Դրան շրջանակը կտգմուած է եռաշաբէ իրարու ընդելուզւալ Հիւսկէն փոքր քառակուսիներէ, որոնց կեդրոնը կան հաստաքաթեւ փոքրիկ խաչեր։ Նման է Եղիսիարդի խաչաքարին։ Բուն դուռը միափեղկ, ունի լաթն գօտի մը Հիւսկէնապարտ, իսկ կեդրոնը՝ Հիւսկէնապարտ խաչ մը, որուն վրայ կան նոյնպէս Հիւսկէն երկու վարդականեր, որոնք նոյնպէս նեղ

Հիւսկէն գօտիով քառակուսի շրջանակուած են։ Արուեստը տնտարուութանի կերպով հայկական, կը յիշեցնէ մեր խաչաքարներուն արուեստը։ Ուշը կը հանդիպի խոշոր պատանաշանի մը վրայ, որ ծածուկուած է կողպւածու Հիւսկէնապարտով։ Ուշը պարունակող այս կեդրոնի մասին եռակողմ գօտիին մէջ կը գտնենք յիշատակարանը։ Հ. Ալիւան այսպէս կը հրատարակէ այս փորագրեալ յիշատակութիւնը. «Ի Թուին Հայոց ՈՂԲ Երոզեցաւ դուռն սուրբ Եկեղեցւոյս հրուսմանաւ իշխանաց իշխան Քրդին, եւ ձեռամբ Յովհաննիսի Հիւսանին. որք ընթեռնոյք՝ յիշեալիք(3)։ Հ. Ալիւան դրան թրականը ՈՂԲ կուգէ կարգալ (1243), մինչ իրապէս Թուականը կը կարգադրուի, նուսնակ լուսանկարիս վրայ՝ ՈՒԵ (1176), իսկ Հ. Ալիւան յիշատակարանին իշխանաց իշխան Քուրդը կը նախընտրէ նոյնացնել Վաչէի որդի Քուրդին հետ, որ Զաքարեանց կը ծառայէր, եւ որ հրաժարեցաւ աշխարհիկ կեանքէն ու Սեւանի մէջ ոտանձնացաւ, հոն ալ մահանալով։ Անոր տապանը գտնուեցաւ 1815ին սա տապանադրութեամբ. «Այս է հանգիստ Պարոն Քուրդայ»։ Վստահօրէն Հ. Ալիւան կը սխալի։ Նախ դրան Թուականը եղածին պէս ՈՒԵ (1176) պէտք է ընդունուի։ Յետոյ իր իշած Վաչէի որդի Քուրդը եւ թակալ ըլլալով Զաքարեանց, չէր կրնար «Իշխանաց իշխան» դարձը տիտղոսը ունենալ, տիտղոս՝ զոր կը գտնենք դրան վրայ փորագրուած յիշատակարանին մէջի Քուրդին համար։ Անտարակոյս յիշատակարանին Քուրդ իշխանաց իշխանը Զաքարեանի մայրենի պապն էր, որուն կենաց շրջանը կը զիպի դրան ՈՒԵ (1176) Թուականին։

Եիշատակարանը կը վկայէ որ այս դուռը «նորոգեցաւ»։ Արդարեւ դրան արտաքին շրջանակը կրնայ շատ աւելի Հին ըլլալ քան միափեղկ դուռը ինքնին, որուն վրայ տակալն որեւէ նորոգութեան կարելութիւն չի կրնար ըլլալ։ Անտարակոյս այս միափեղկ դուռը ամբողջութեամբ ձեռագործն է Յովհաննէս Հիւսնին, որուն վրայ որեւէ նորոգութեան կարկտանք չենք տեսներ։ Հաւանական է որ դրան յիշուած նորոգութիւնը

(2) Որովհետեւ կարելի էր Մշոյ Առաքելոց դըրան գծածուերը բրոնզաւազան մշտնմեր չեզոքացնել եւ Թուրքերու համար գործածել։ Սառ տեղում Թուրքերու համար գործածուած է մզկիթներու եւայլմի գոտերում վրայ։ Բազմաթիւ օրինակներն յիշեմք նկարէ գտնուող Զօպան Մուսափա Փաշայի փեղկը։ Տաւազ գիւղի (Իրիկիւլ, Անտալիա) Քաշիմ Փաշայի մզկիթում միւսրայիմ փայտափորագրութիւնը։ Պալլըքէիի Զաւմա Փաշայի մզկիթիմ զրամ փեղկը։ Մամիսայի Մուրատիի մզկիթիմ տաւապար, եւ չիւս շատ ուրիշներ։

(3) «Միական», էջ 84։

որ Դամասկոսի սուլթան էլ Մուազզամէն արտօնութիւն ստացան ԲեթզէՀէ՛մ Ս. Ծը—
Ինդեան եկեղեցւոյն նորոգութեան համար,
երբ շինեցին նսեւ փայտափորագրեալ այս
չատ բնութիւր զոները: Երուսաղէմ այն ատեն
Դամասկոսի սուլթանին իշխանութեան տակ
էր:

Դուռերուն շինութեան վարպետները կը
յիշուին յիշատակարանին մէջ յոկ ՔՐԻՍ—
ՏՈՍ ԱՍՏՈՒԱՇ ՈՂՈՐՄԻ ԱՇԽԱՏԱՒՈՐԱՅ:
Գուցէ փայտափորագրեալ փեղկերուն վր—
այ տեղ մը դուռերուն շինող վարպետներ
թողուցած են մենագիր կամ փակարիւր Խ—
րնց անունը այնպէս մը ընդերուդուռած փո—
լադրութեանց մէջ՝ որ անշմարելի ըլլան:
Առ այժմ կարելի չէ բան մը բսել, մինչեւ
որ փորագրեալ այս փեղկերը կարելի ըլլայ
ուշի ուշով քննել: Երուսաղէմի սուրբ տե—
ղերու յատուկ պատճառներով եւ պայման—
ներով կ'երեւի թէ կարելի չէ դուռերը հա—
նել ու փոխադրել Ս. Յակոբայ Վանքը առ
ի ապահովութիւն. բնական է փոխադրուած
այդ դուռերուն տեղ ուրիշ փայտեայ եւ
արդի փորագրութեամբ ու Հին յիշատակա—
րանին արտագրութեամբ դուռեր դնելու է:
Փայտափորագրեալ դուռերու եւ այլ իրերու
մեղի ծանօթ ժառանգութիւնը արդէն խիստ
մեծ կորուստ ունեցած է սա վերջին կէս
դարու ըրջանին, ատենց վրայ պէտք չէ ա—
ւելցնել մեր արդէն ապագուն ժառանգու—
թիւնէն ուրիշ կորուստներ:

Երեւանի Պետական Պատմական Թանգա—
րան փոխադրուած են Տաթևի Առաքելոց
եկեղեցւոյն դրան մնացորդները, ինչպէս
նաեւ Լուսաւորչի եկեղեցւոյն անեղծ մնա—
ցած դուռը: Մեսրոպ Մազխարոս որ ման—
րամանօրէն կը նկարագրէ Տաթևը, կը վր—
կայէ այս դուռերուն մասին. «Տէր Հայրա—
պետ իր նորոգած եկեղեցւոյ համար պատ—
րաստել է տալիս ժամանակի ճաշկով ըն—
կողէ փայտից մի գեղեցկաքանդակ դուռ,
վերելի մասում արձանագրութիւն փորել
տալով:

«Առաքելոցի փայտէ դուռը հայկական

փայտապործ արուեստի մի գեղեցիկ նմուշ
է, որ շատ աւելի լաւ վիճակում եւ միանգա—
մայն տնիստ պահուած էր մինչեւ երկրա—
շարժը: Դուռը քաղկացած է երկու կտոր
բնկուղէ տախտակներից, նոյն նիւթի շրթ—
շանակի մէջ առնուած:

«Շրջանափակ կտրմուած է երկու կտոր նեղ
տախտակներից միմեանց կպցրած. արտա—
քիի մեծութիւնն է 2,24 մետր երկար եւ
0,7 մետր լայն, իսկ միւս ներսի կտորի եր—
կարութիւնն է 1,16 մետր, լայնքը 0,21
մետր. բուն գրան չափերն են 1,98 մետր
երկարութիւն, 1,02 մետր լայնք: Դրան վր—
այի եռատող դեղեղիկ երկաթալարով փո—
րողը արձանագրութիւնն է.

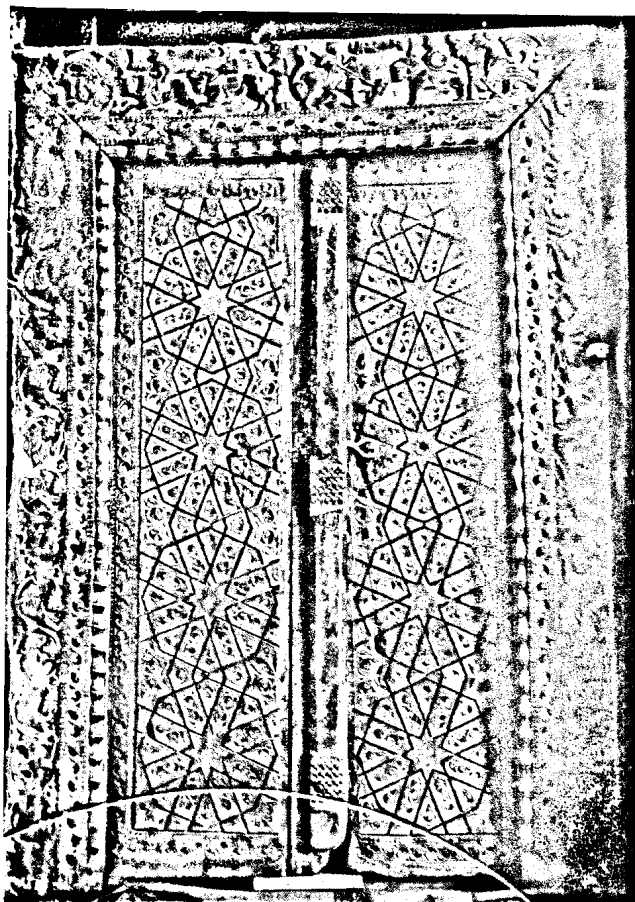
«Է ՁԲ (1253) ԵՍ ՏԵՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՍ ԾԱ—
ՌԱ ԲԱՐՁՐԵՒՈՑ

«Ն ԿԱՆԳՆԵՅԻ ՁԴԻԱՍԵՐՍ ՆՈՐՈԳԵՑԻ

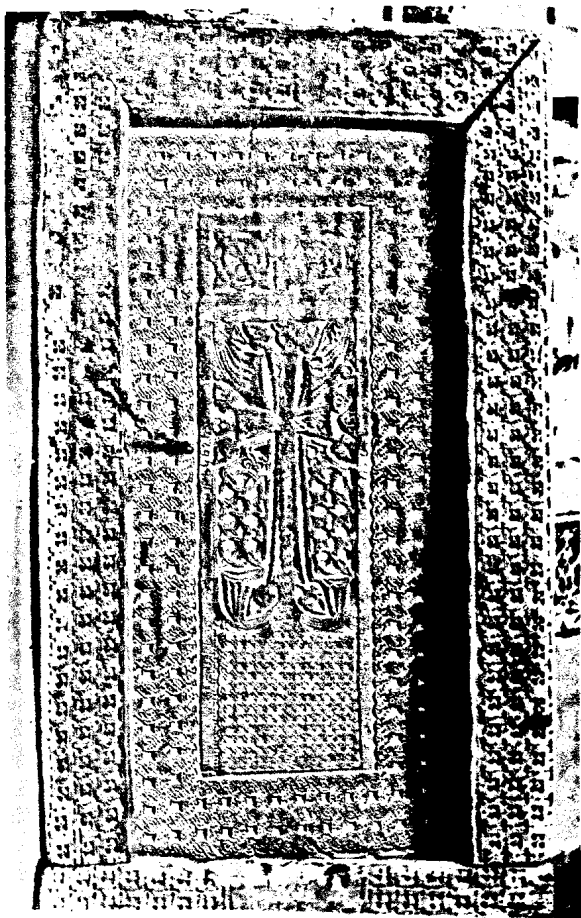
«ՁԴՈՒՌՈՒ ՁԴԻ ՅԱՂԱՌԹՅ ՅԻՇԵՑԻՔ
ԱՂԱՁԵՄ:

«Դրան վրայի օրնամենները (զարդե—
րը) ներկայացնում են դրսից ուշուճալար,
շրջանակի նմանութեամբ, ապա կողքերին
երկու բաւական լայն շերտեր, 1,53 մետր
երկար եւ 0,20 մետր լայն, ալ կողմում քա—
ռակուսիների Հիւսուածքներ, ձախին պա—
րանաձեւ Հիւսուածքներ: Կենտրոնական վե—
լւում մի մեծ խաչ է փորագրուած, որի
ուղիղ նմանութեամբ մենք գտնում ենք Ա—
ռթթառան արեւմտեան պատի արտաքին ե—
րեսին թուով վեց հատ, սալերի վրայ փոր—
ւած, իսկ խաչի իրեւ պատուանդան ծա—
ռայում է համակենտրոն զարդարանքներով
մի մեծ շրջան:

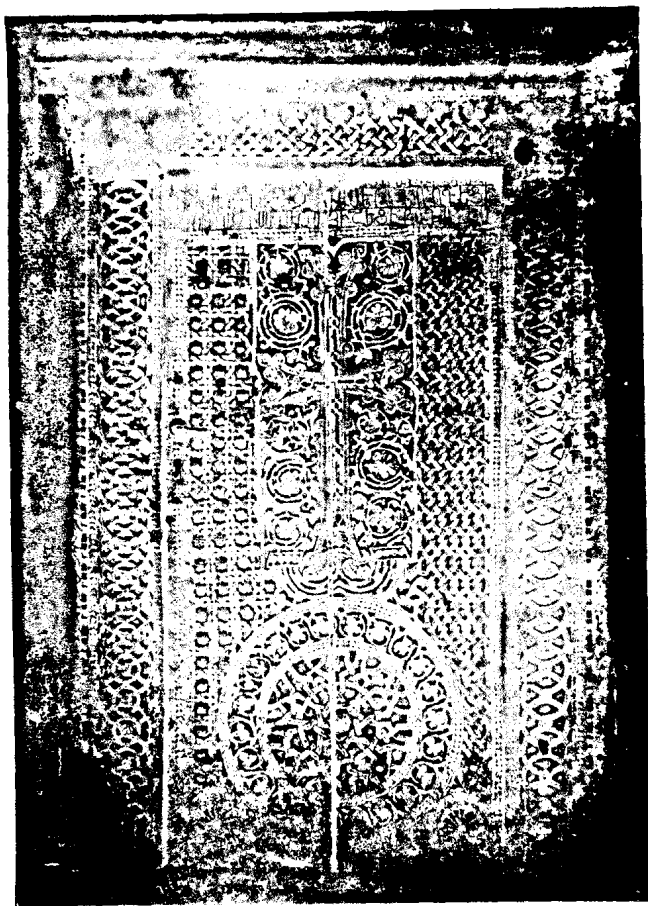
«Վերջի շարժից դուռը իր տեղից պոկ—
ւել էր եւ Երեւանի Պետական Թանգարանի
տըշաւախումը հանել էր փլատակների
տակից բաւական ողբալի վիճակում: Ան—
վընաս են մնացել շրջանակը, որի երեսն ու
կողերը նոյնպէս հարուստ քանդակներով
են զարդարուած: Դրան երկու տախտակ—
ների ներքեւ ըրջանի մասը, իսկ խաչն ու
արձանագրութեան կենտրոնական մասը
կոտորուած էին եւ բեկորները անհաշա—

Թիւ 20- Մշոյ Առաքելոց վանքին դուռը 1134-էն:
Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարան:

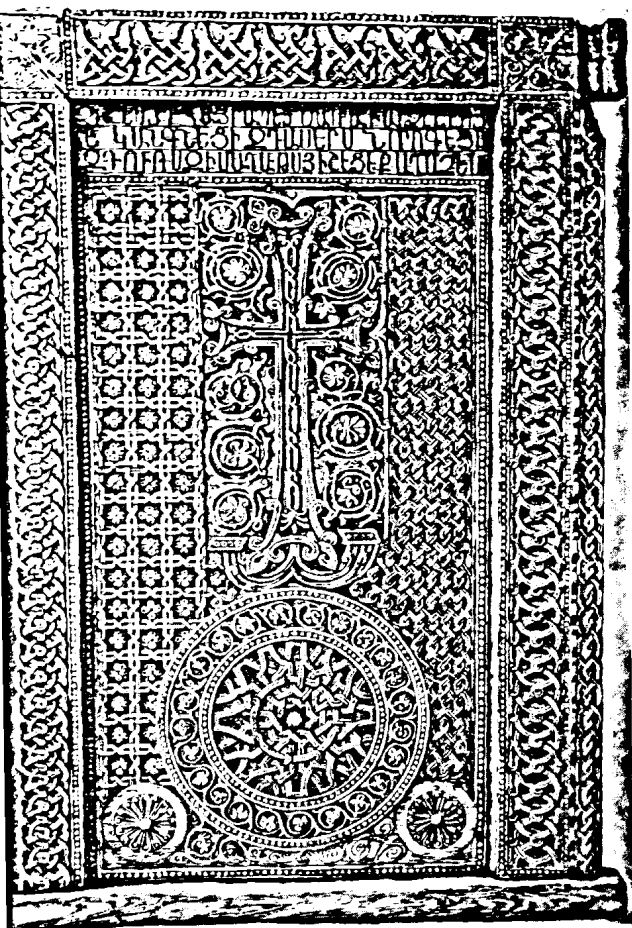
Թիւ 21. Սեւանի Առաքելոց վանքին դուռը 1176-էն:
Երեսանի Պետական Պատմական Թանգարան:

Քիւ 22. Տաթևի Առաքելոց եկեղեցիի դուռը, 1253:
Երկրաշարժէն առաջ:

Քիւ 23. Նոյն դուռը երկրաշարժէն յետոյ:
Երեսմի Գետական Պատմական Քանգարան:

Թիւ 23ա. Նոյն դրան նկարէ վերականգնումը:
Գործ՝ Առաքել Պատրիկի:

Թիւ 24: Տաբեւի Ս. Լուսաւորչի դուռը, 1614:
Երեսանի Պետական Պատմական Թանգարան:

ցողներին ձեռքով հրդեհուած(6)։ Այդ պի-
նակում արշաւախումբը Ստ. Լիսեյանին
գլխավորութեամբ բերել է Երեւանի Պետա-
կան Թանգարան, հետեւ էլ բարեբախտաբար
միանշագաման անխառն մնացած Լուսաւորչի
նոյնպէս փորադրուած բնկուղէ դուռք(7)։

Բնական է խիստ ցաւալի կը դռնենք որ
Հայաստանի պետականացումէն վերջ ոչ ոք
չէ խորհրդ. Տաթեւի դռուները ապահով ե-
րեւանի Թանգարանը փոխադրել, այդպէ-
սով անոնք փրկուած կ'ըլլային ցորդու-
փրկուել ըլլալու դժբախտութիւններէն։
1931ի աւերիչ երկրաշարժը Տաթեւի վանքը
եւ հնադարեան մշակութային կոթողները
մեծազոյն մասով քարուքանդ ըրաւ։ Դուռ-
ուներ չփոխադրելու թերաջումբ մենք ան-
րացատրելի եւ աններելի կը դռնենք։ Հա-
յաստանի պետականացումէն առաջ բնական
է ուրիշ բան չէր կարելի ընել՝ բացի դուռ-
նոնք հոն ձգելէ։ Սակայն պետականացու-
մէն վերջ, երբ ձեռագործներ պետականաց-
եցան, հին կրօնական աղպային ճարտու-
րապետական կոթողներ իրաւամբ պետա-
կան հակողութեան եւ իրաւասութեան տակ
առնուեցան, պէտք էր որ Տաթեւի փայտեայ
դուռերը նոյնպէս խնամով եւ ապահով
պահուէին։

Բարեբախտաբար ինծի յաղողեցաւ ե-
րեւանի Պետական Պատմական Թանգարանի

(6) Կ'երեւի թէ հոս շփոթութիւն մը կայ։
1963իմ Երեւան այցելութեանս, Պետական Պատմա-
կան Թանգարանիմ այն ատենի՝ ձեռնառն տնօրէնը՝
Կ. Վափազարեան, ինծի հաւաստեց որ ունիմ դը-
րամ պակտող բեկորներ, որով երգեհոսած լնն եւ
չլիմ պիտի կցուիմ։

(7) Հայկական Երեւ. Մեծ Վանքի Տաթեւի,
Հաղպատի եւ Դաղի։ Երուսաղէմ, 1938, էջ 12։
Յիշատակարանը հարազատութեմ՝ Վիսակամ, էջ
236։ Տես նաեւ Երազմանը եւ Արեւմտեանը...
1958, Երեւան, էջ 208, ուր Բ. Առաքելեան յիշատա-
կարանը կու տայ պակտուելու եւ սխալ։ Կ'ընէ Տա-
թեւի դուռը ճարտար ի Տէր Հայրապետ Բաղդասար
Վանքիմը։ Տէր Հայրապետ մեկնեալ-առաջնորդ
նշխակապետն է եւ ոչ թէ գրեմ ելեւնը։

ուստի երադրեանէն ձեռք բերել, տնօրէնու-
թեան մեծ աղնուութեամբ, այս զմայելի
փորագրութեամբ դրան մէջ լուսանկարը՝
երբ դուռը չէր փակեցած երկրաշարժին
դատմաւ։ Այս նկարը հասանաբար
հանած էր ժամանակին Գարեգին Սըր-
բաթան Յովսէփեան։ Ես հոս կու տամ
այս նկարը (թիւ 22) նոյն ատեն անոր կից
կը հրատարակեմ ջարդուփշուր դրան ներ-
կայ կիսաւեր փրկուել (նկար թիւ 23, իսկ
նկար թիւ 23ա. կը ներկայացնէ Ա. Պատ-
րիկի վերականգնումը)։

Այս դուռը փայտափորագրական զմայ-
լելի զուտ գործոց մըն է, նոյնքան նուրբ
եւ րոտիւր դրան պարակայինըն մէջ չըր-
ջանակուած։ Դրան երկու փեղկերը որոնք
մասամբ դժաձեւով իրարմէ կը տարբերին,
կեդրոնին վարի մասին ունին դրան մէջեւ-
րորդին բարձրագոյն սքանչելի փորագրու-
թեամբ կտր վարդեակ մը, որուն վրայ կը
բարձրանայ շատ պեղեցիկ հիւսկենկար խաչ
մը, իսկ ասոր շուրջ՝ ժանեակի հիւսակի
նորութեամբ նորաճիւղեր կը դաւառուին
բարձրբխակ ոճաւորեալ տերեւակաղմի մը
շուրջ։ Մենք այս խիստ յատկանշական ինքն
իր վրան պարբուրող ճիւղադարձերուն կը
հանգիպինք մեր մանրանկարչութեան մէջ։
Օրինակ, Վենետիկի վանքին թիւ 888 Աւե-
տարանին (ԺԳ. դար) Յովհաննու Աւետա-
րանին սկիզբը, պարզապէս հատ մը յիշած
ըլլալու համար։ Այս ոճով գծազարդել կը
հանգիպինք աւելի վերջը Հէրազի կոշտած
խաւածական մանրանկարչական դարձի
դործերուն մէջ (1485ի ատենները)։

Տաթեւի այս դուռը ճոխ է խաչքարերու
եւ քարաքանդակազարդերու հայկական
հիւսկէն զձաձեւերով, կատարուած մեծ
կարողութեամբ եւ յաղողութեամբ։ Աւե-
լորդ կը սեպեմ յիշել այդ զարդարանքնե-
րուն հայկական ուրիշ օրինակները։ Պարզ
պարզում մը անուրանալի կերպով ցոյց
պիտի տայ որ Տաթեւի այս դրան զձաձե-
ւերը հարազատ հայկական են եւ շատ սո-
վորական ԺԳ. դարու մեր խաչքարերուն
կարդերուն մէջ։

Տաթևի այս դրան յիշատակարանը «ՆՈՐՈԳԵՅԻ ԶԴՈՒՌՍ» կ'ըսէ: Չեմ խորհիր որ ամբողջական նորոգութիւն մը եղած ըլլայ: Նորոգութիւնը երկփեղկ դրան պէտք է վերագրել: Այն ատեն օտարական պիտի ըլլանք խորհելու որ դրան շրջանակը աւելի հին է, եւ անտարակոյտ վարպետի գործ: Նոյն ատեն պէտք է խոստովանել որ նոր երկփեղկ դռները, 1253ին շինուած՝ ցոյց կու տան պարակալներուն փայտափորագրիչ վարպետին չափ մեծ վարպետ մը: Սակայն ես կը գծուարանամ երկփեղկ դրան շինութիւնը բաժնի պարակալներէն:

Եթէ «գուռն նորոգուեցաւ» ինչպէս որ յիշատակարանը կ'ըսէ, նորոգութիւնը պէտք է փնտռել դրան ամբողջման մէջ: Եթէ նորոգուեցաւ, դժբախտաբար դրան սկզբնական շինութեան յիշատակարանը չունինք: Գուցէ սկզբնական յիշատակարանը կը բաժնուէր նոյն այն եռատող մասին մէջ, դրան փեղկերուն վերի մասին, ուր կը գրտնուի նորոգելու յիշատակարանը: Կրնայ ըլլայ որ նախկին յիշատակարանը բարձրաբանդակ էր եւ նորոգողէն արուեստաւորանք գործարարութեան եւ հինին տեղ 1253ի յիշատակարանը խորաքանդակ գործեցաւ: Դիտել տամ որ ներկայ յիշատակարանը չունի փայտափորագրական այն նրբութիւնը, վարպետութիւնը եւ ճաշակը, վերջապէս չունի արուեստը, որ կը պարուէր այս Հոռալի ամբողջ դուռը:

Տաթևի փանդին շրջակայքէն մեղի Հուսիսէն է շահեկան երկրորդ դուռ մը: Յուրա Բերդ կամ Յուրա Քար նկարագրած ատեն Մուրապ Արքեպս. Տէր Մովսիսեան, որ անձամբ աղէկաբար է տեղը, կ'ըսէ որ «նկեղնիս ունի ընկույթի դուռ, լաւ փորագրած, 1.45x1.81 մեծութեամբ, դրան վրայ կայ արձանագրութիւն, որը առերեւոյթ աւելի նոր է քան ինքը դուռը: Սոյն թուականն է փորագրուած նաեւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու փայտեայ դրան վրայ, Հաւանական

նոյն անձի գործն է միայն այդ տարեթիւը. Թ.Վ. Ռեդ. (1614)»(8):

Դժբախտաբար այս դրան մասին աւելի ծանօթութիւն չի տրուիր եւ ոչ ալ նկարը: Իսկ Տաթևի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին դրան մասին նոյն հեղինակը կը գրէ. «Վերջի ահուհի երկրաշարժը կործանել է նաեւ այս եկեղեցու արեւմտեան մասը, այդ պատճառով նրա հին ընկույթի դուռը, որ բարեբախտաբար անվնաս էր մնացել, Լիսիցեանի արշաւախումբը բերել է Երեւանի Պետական Թանգարանը»(9): Արարեւ դուռը խնամով կը պահուի եւ ցուցադրուած է Թանգարանին մէջ: Շնորհիւ թանգարանին տնօրէնութեան կարողացայ ստանալ դրան լուսանկարը, զոր Հոռ կը Հրատարակեմ իբր նկար թիւ 24:

Դրան ծաւալը 1.95 մեղր բարձր եւ 1.11 լայն: Դուռը միափեղկ է եւ նախապէս շինուած երկու տախտակի կտորներէ, որոնք ալժմ ցոյց կու տան ոչ միայն բաժանման գիծը, այլեւ այդ բաժանման ստորին մասը ցոյց կու տայ որոշ փնացում, թէ եւ ոչ այնքան որ դրան ամբողջութիւնը վնասուած ըլլայ:

Այս դուռը չունի յիշատակարան եւ Յուրա Բերդի եկեղեցւոյն դրան պէս փերի ալ յինիւրը կոպիտ փորագրութեամբ կայ Ռեդ. Հայոց Թուականը, այսինքն Քրիստոսի 1614: Սակայն ինչպէս որ Տէր Մովսիսեան Սրբազանն այ նկատել է, առկա աւելի ուշ թուարկութիւն մըն է դրան բուն շինութեան, քանի որ դրան փորագրութեան ոճը աւելի հին է նշանակուած թուականէն:

Դրան դժբախտաբար խաչերու, խաչքարածե կարգաձեւերու զեղեցիկ համադրութիւն մըն է, բարդ ու նուրբ փայտափորագրական ընտիր արուեստով մը կատար-

(8) «Հայկական Երեմ Մեծ Վանքեր...», էջ 56ր.:

(9) ԱՊ, էջ 33:

ւած : Հիւսկենագարդի, արմաւենատերեւ-
ներու, վարդեակներու այս ճոխ ու գրաւիչ
ամբողջութիւնը կը յիշեցնէ ոճը 1154 թր-
ւակ.անսմ գրակալին (նկար թիւ 11 եւ 12)
փորագրական արհեստը : Անտարակոյս եթէ
այս դուռը ԺԲ. դարու գործ չէ, չեմ խոր-
հիր որ ԺԳ. դարէն աւելի ուշ գործ ըլլայ :
Հետաւոր եղբ մը ունի Տաթեւի խոյակնե-
րուն հետ եւ ստկարն որեւէ խնամութիւն
ցայց չի տար թէ՛ արուեստի եւ թէ՛ ար-
հեստի մէջ Տաթեւի Ս. Առաքելոց դրան
փառափորագրութեան հետ :

Որքա՛ն ցաւայի է որ աւելի ծանօթու-
թիւն մը չունինք Յուրա Գարի եկեղեցւոյն
դրան մասին : Արդեօ՞ք կը մնայ զեռ թէ ոչ.
այդ եկեղեցին ալ Տաթեւի վանքին պէս
1931ին քարուքանդ եղաւ ու դուռն ալ ջար-
դաւիչուր : Եկեղեցին ունի 1251էն յիշատա-
կարս, որ գուցէ ապացոյց ըլլայ մեզի
խորհելու՝ որ այս դուռն ալ ԺԳ. կամ ԺԴ.
դարու գործ էր :

Հուսաւորչի դուռը հաւանաբար շինուած

(Շար. 3)

է այն ատեն՝ երբ 1138-ի երկրաշարժի կոր-
ծանովէն վերջ Տաթեւի վանքը մաս մաս
վերաշինուեցաւ : Այդ շարժին՝ Տաթեւի Ա-
ռաքելոցի գմբէթը կը կործանի, իր հետ
փլցնելով նաեւ Հուսաւորչի եկեղեցին, որ
ինչպէս բռնեք, կը վերաշինուի ՉԽԴ (1295)
իւրին Սիւնեաց Տէր Ստեփանոս Արքեպիս-
կոպոսէն, որ իր վերաշինութեան դրան վր-
այ կը դնէ մեծ սալի մը վրայ իր արձա-
նագրութիւնը : Գուցէ այդ 1295ի վերաշի-
նութեան ատեն կը պատրաստուի նաեւ այս
փայտափորագրեալ դուռը : Եւ քանի որ դը-
րան ճակտին Տէր Ստեփանոս արդէն ունէր
իր վերաշինութեան հարկ եղած յիշատա-
կարանը, աւելորդ սեպեց փայտափորագ-
րեալ դրան վրայ ալ նոյնը կրկնել, եւ այս-
պէսով Հուսաւորչի այս դուռը մնաց անի-
շատակարան ու անթուական : Կարելի է
խորհիլ որ 1295-ը յարմար թուական մըն է
նաեւ այս գեղեցկաչէն դրան շինութեան
համար :

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ,